Skatteutskottets betänkande

1981/82:2

om avdragsrätt vid inkomstbeskattningen för fackföreningsavgifter

I detta betänkande behandlar utskottet två motioner om avdragsrätt vid inkomstbeskattningen för fackföreningsavgifter.

Motionerna

1980/81:416 av Sten-Ove Sundström (s)

I motionen hemställs att riksdagen som sin mening ger regeringen till känna vad som i motionen anförts om likvärdig behandling av medlemsavgiften till arbetsgivarorganisation och fackförening i avdragshänseende.

1980/81:1533 av Tommy Franzén m. fl. (vpk)

I motionen hemställs att riksdagen beslutar ge regeringen till känna vad som anförs i motionen om avdragsrätt för fackföreningsavgifter och begära förslag därom.

Gällande bestämmelser

Till den skattskyldiges levnadskostnader, för vilka avdrag inte medges, räknas enligt punkt 1 av anvisningarna till 20 § kommunalskattelagen (KL) bl. a. avgifter till föreningar och andra sammanslutningar i vilka den skattskyldige är medlem. Regeln anses innebära att medlemsavgifter inte är avdragsgilla oavsett om medlemsskapet har samband med inkomstens förvärvande eller inte. Avgift till fackförening är således inte avdragsgill vid taxeringen (RÅ 1937 Fi 349). För avgift till arbetsgivarförening kan däremot avdrag medges. Som förutsättning för sådan avdragsrätt brukar anges att föreningen i händelse av konflikt är skyldig att lämna medlem konfliktbidrag. Detta undantag från förbudet mot avdrag för medlemsavgifter motiveras med att den avgift som arbetsgivare erlägger kan likställas med premie för försäkring mot förlust i samband med arbetskonflikt. Avdrag har sålunda medgivits för avgift till Svenska arbetsgivareföreningen (RÅ 1913 ref. 147). Denna olikhet i den skattemässiga behandlingen av medlemsavgifter till fackföreningar resp. till arbetsgivarföreningar måste dock ses i samband med behandlingen av utgående konfliktunderstöd. Enligt punkt 8 av anvisningarna till 32 § KL utgör understöd, som vid arbetskonflikt utgått till i konflikten indragen arbetare från organisation som han tillhör, inte skattepliktig intäkt. Konfliktunderstöd som medlem i arbetsgivarförening uppbär anses däremot utgöra skattepliktig intäkt för arbetsgivaren.

Det allmänna avdragsförbudet för medlemsavgifter omfattar även avgifter

till olika bransch- och yrkesföreningar, trots att kostnaderna för tjänster från en sådan förening skulle utgöra avdragsgill kostnad i medlems rörelse om tjänsterna utfördes i egen regi. Emellertid anses i praxis inbetalningar till en förening avdragsgilla när de – trots att de betecknas som medlemsavgifter – inte utgör föreningsavgifter i vanlig mening utan ersättning för direkta tjänster åt medlemmen i hans förvärvsverksamhet. Ofta kännetecknas dessa fall av att den avgiftsmottagande föreningen driver rörelse av sådan art att avgiften utgör intäkt i denna.

Enligt anvisningarna till 19 § KL utgör influtna medlemsavgifter inte skattepliktig inkomst för föreningarna. I vissa fall har emellertid, som nyss antytts, även medlemsavgifter eller vad som betecknats som sådana ansetts utgöra skattepliktiga intäkter. Så har skett när föreningen drivit rörelse och avgifterna helt eller praktiskt taget helt utgjort vederlag för tjänster som föreningen i denna rörelse utfört åt medlemmarna. I dessa fall har avdrag medgivits för medlemsavgifter till föreningen (reciprocitet). För förening, som såväl drivit rörelse som utövat en mera allmän verksamhet till fromma för medlemmarna, har medlemsavgifterna däremot inte ansetts skattepliktiga, även om rörelsen utgjort den väsentliga delen av verksamheten. I praxis synes alltså reciprocitet mellan skatteplikt och avdragsrätt ha eftersträvats. Ett undantag från denna princip utgör behandlingen av medlemsavgifter till arbetsgivarföreningar, då sådan förening – trots medlems avdragsrätt för avgift – inte beskattas för influtna medlemsavgifter.

Frågans tidigare behandling

Avdragsrätten för medlemsavgifter har varit föremål för utredning dels av 1944 års allmänna skattekommitté (PM 1.10.1946 med förslag till ändrade regler angående avdragsrätt och skatteplikt för medlemsavgifter vid taxeringen), dels av skattelagssakkunniga (PM 2.12.1958 angående avdragsrätt vid beskattningen för vissa medlemsavgifter och bidrag) och dels slutligen av 1972 års skatteutredning (SOU 1977:91). Motionsyrkanden om avdrag för medlemsavgifter till fackföreningar och även branschorganisationer har behandlats av riksdagen åren 1959, 1960, 1963, 1973, 1975, 1976/77 och 1978/79. Inte heller dessa förslag har medfört några ändrade regler beträffande avdragsrätt för medlemsavgifter.

1944 års allmänna skattekommittés förslag

1944 års allmänna skattekommitté ansåg att frågan om den skattemässiga behandlingen av avgifter till arbetsgivarorganisationer borde lösas på sätt dittills skett i praxis. Enligt kommittén borde således avdrag medges för erlagda avgifter och beskattning ske först då bidrag i händelse av arbetskonflikt utbetalades till arbetsgivaren. Eftersom avgifter till fackföreningar och arbetsgivarorganisationer hade likartad karaktär syntes det

kommittén vara mest logiskt om beskattningen skedde efter en och samma princip. Avdrag borde därför medges även för fackföreningsavgifter. Utgående konfliktunderstöd borde å andra sidan vara skattepliktiga. Kommittén anförde i detta sammanhang bl. a. att den av arbetsgivarföreningarna och fackföreningarna bedrivna verksamheten kunde anses till huvudsaklig del utgöra försäkringsmässig verksamhet. Kommittén föreslog vidare att avdragsrätt skulle föreligga för avgifter till olika bransch- och yrkesföreningar som hade till huvudsaklig uppgift att främja medlemmarnas ekonomiska verksamhet på visst sätt.

Något förslag om ändring av föreningarnas beskattning lades inte fram av kommittén. Influtna medlemsavgifter skulle således alltjämt vara skattefria och någon avdragsrätt skulle inte föreligga för utbetalade konfliktersättningar.

Vid remissbehandlingen av skattekommitténs förslag ifrågasattes bl. a. om inte genom särskilda föreskrifter garantier borde skapas för att de vid en lagändrings ikraftträdande fonderade medel, vilka redan en gång beskattats därigenom att medlemmarna vägrats avdrag för dem, inte blev föremål för en förnyad beskattning, när de framdeles utbetalades till medlemmarna såsom konfliktbidrag.

Den proposition (1949:173) som lades fram på grundval av kommittéförslaget avvek så till vida från detta att såväl fackföreningar som arbetsgivarföreningar skulle ta upp influtna medlemsavgifter som skattepliktig intäkt. Vid inkomstberäkningen skulle föreningen få avdrag – förutom för de egentliga kostnaderna för föreningsverksamheten – för vad föreningen utbetalade som konfliktunderstöd samt vad föreningen därutöver avsatte till särskild fond för att tas i anspråk vid framtida konflikttillfällen. Med dessa bestämmelser avsågs att förebygga att obeskattade medel användes för främmande ändamål.

Bevillningsutskottet (BeU 1949:48) fann en avdragsrätt vid inkomsttaxeringen för medlemsavgifter till föreningar som biträdde sina medlemmar i deras förvärvsverksamhet principiellt välgrundad och ansåg det vara en angelägenhet av vikt att den bristande likställighet som i avdragshänseende fanns mellan fackföreningar och arbetsgivarföreningar försvann. Utskottet avstyrkte emellertid propositionen med hänvisning främst till att den föreslagna lagstiftningen skulle kunna medföra svårigheter vid den praktiska tillämpningen.

Riksdagen följde utskottet och avslog propositionen.

Skattelagssakkunniga

Skattelagssakkunnigas förslag innebar bl. a. att rörelseidkare skulle få avdrag för medlemsavgifter till arbetsgivarföreningar, branschorganisationer och Sveriges advokatsamfund, att i inkomstslaget tjänst avdrag skulle medges för avgift till fastighetsägarförening och att i inkomstslaget tjänst

avdrag skulle kunna erhållas endast för avgift till Advokatsamfundet.

Förslaget föranledde inte lagstiftning. Vederbörande departementschef uttalade (prop. 1959:137) att frågan om avdragsrätt för medlemsavgifter borde underkastas mer ingående överväganden.

1972 års skatteutredning förslag

1972 års skatteutredning föreslog i sitt slutbetänkande Översyn av skattesystemet (SOU 1977:91) att medlemsavgift till fackförening skulle vara avdragsgill vid taxeringen. Avdraget skulle dock begränsas till 50 % av den erlagda avgiften och vara maximerat till 300 kr. per år.

Som främsta skäl för avdragsrätt, anförde skatteutredningen, hade i olika sammanhang åberopats att det var fråga om en utgift som hade direkt samband med tjänst samt att medlemmar i fackföreningar borde behandlas på samma sätt såvitt gäller avdragsrätt för medlemsavgifter som medlemmar i arbetsgivarföreningar.

Skatteutredningen övervägde om föreningarna skulle beskattas för influtna avgifter. Enligt utredningen skulle emellertid en sådan beskattning, även om föreningarna medgavs avdrag för utbetalda konfliktersättningar och för fonderingar för detta ändamål, kunna – särskilt för fackföreningarna – leda till ekonomiska svårigheter. Skatteutredningen ansåg därför att avdragsrätt för medlemsavgifter till fackföreningar inte borde medföra beskattning av avgifterna hos föreningen.

Beträffande den skattemässiga behandlingen av konfliktbidrag fann utredningen en beskattning av dessa kunna leda till olika problem. Sålunda skulle det inom de flesta fackföreningar komma att finnas två typer av konfliktfonder, dels "gamla" fonder som byggts upp av beskattade medel, dels "nya" fonder som byggts upp av obeskattade medel. Vid beskattning av alla konfliktbidrag skulle bidrag från gamla fonder komma att beskattas två gånger. Denna dubbla beskattning skulle kunna undvikas genom särskilda övergångsregler av innebörd att bidrag från gamla fonder blev skattefria. Med hänsyn till de mycket svåra praktiska problem som enligt utredningen kunde antas uppkomma vid ett system med dubbla fonder borde enligt utredningen konfliktbidragen även i fortsättningen undantas från beskattning.

Departementspromemorian Ds B 1980:3

I en inom budgetdepartementet utarbetad promemoria (Ds B 1980:3) har föreslagits att avdrag inte i något fall skall medges för medlemsavgifter till arbetsgivarföreningar, medan å andra sidan konfliktersättning, som vid arbetskonflikt utgått från sådan förening, inte skall räknas som skattepliktig intäkt.

Av promemorian framgår att Svenska arbetsgivareföreningen (SAF) är

huvudorganisation för 37 arbetsgivarförbund som vid utgången av år 1978 hade sammanlagt 35 800 medlemmar. Dessa medlemmar hade vid samma tid 1 335 064 anställda. Varje enskild arbetsgivare som inträder som medlem i ett av förbunden blir samtidigt delägare i SAF och har att erlägga avgifter såväl till sitt förbund som till SAF.

Enligt stadgarna åligger det SAF att vid arbetskonflikt lämna delägare i föreningen ersättning för skada. De till SAF anslutna förbunden lämnar däremot inte sina medlemmar sådant understöd. Under den senaste femårsperioden har SAF utbetalat sammanlagt 258 milj. kr. som konfliktersättningar.

Delägarna i SAF betalar avgifter till föreningen i förhållande till de anställdas löner. År 1978 uttogs sålunda delägaravgifter med 0,30 % av 1977 års lönesumma för arbetare och med 0,22 % av motsvarande lönesumma för övriga anställda. Totalt uppgick årsavgifterna 1978 till ca 190 milj. kr. Den del av influtna årsavgifter som inte används för SAF:s löpande utgifter tillförs en särskild "försäkringsfond". Denna fond används för att betala ut ersättning till delägare som gör förluster till följd av arbetskonflikter. Fonden uppgick vid utgången av år 1978 till 1 019 milj. kr.

För varje delägare i SAF skall årligen fastställas ett s. k. ansvarighetsbelopp motsvarande 2 % av lönesumman under föregående år. Delägaren har att avlämna en garantiförbindelse att, utöver årsavgift, till föreningen eller order inbetala en summa som motsvarar hans ansvarighetsbelopp. Delägarnas ansvarighetsbelopp bildar tillsammans föreningens s. k. garantifond. Fonden får, då så erfordras för utgivande av konfliktersättning, uppsägas till betalning efter beslut av föreningens fullmäktige. SAF:s garantifond uppgick vid utgången av år 1978 till 1 457 milj. kr.

Förbundsavgifterna, som utgår vid sidan av årsavgifterna till SAF, varierar i storlek mellan de olika förbunden. Även dessa avgifter baseras i allmänhet på medlemmarnas lönekostnader. Totalt uppgick förbundsavgifterna år 1978 till omkring 140 milj. kr. Dessa avgifter svarade härigenom för mer än 40 % av det sammanlagda avgiftsuttaget (omkring 330 milj. kr.) inom SAF och dess förbund. Det inbördes storleksförhållandet mellan å ena sidan förbundsavgifterna och å andra sidan delägaravgifterna har enligt uppgift varit i stort sett konstant under de senaste åren.

Under perioden 1974–1978 synes i genomsnitt drygt 70 % av till SAF influtna delägaravgifter ha använts för konfliktändamål. Till konfliktändamål har härvid ansetts gå inte bara utbetalda konfliktersättningar utan också det överskott av SAF:s verksamhet som lagts till den s. k. försäkringsfonden. Förbundsavgifterna har å andra sidan inte till någon del använts för konfliktändamål. Även dessa avgifter bör beaktas vid bedömningen av hur stor del av erlagda medlemsavgifter som varit avsedda att bereda de till SAF anslutna företagen ersättning vid arbetskonflikt. Tas hänsyn jämväl till förbundsavgifterna kan andelen, som under den angivna perioden använts för konfliktändamål, uppskattas till drygt 40 %.

Statsföretagens förhandlingsorganisation (SFO) bildades i september 1970 för att tillgodose behovet av samordning av de statsägda företagens uppträdande som arbetsgivarparter.

SFO har enligt stadgarna bl. a. att lämna medlem ersättning på grund av arbetskonflikt. För detta ändamål bildas en konfliktfond. Medlemsavgifterna utgår i förhållande till de anställdas löner. Under år 1978 uttogs avgifter med sammanlagt 9.5 milj. kr. Liksom inom SAF fastställs för varje medlem ett ansvarsbelopp motsvarande högst 3 % av medlemmens lönesumma för närmast föregående år. Medlemmarnas sammanlagda ansvarsbelopp bildar tillsammans förbundets s. k. garantifond. Vid arbetskonflikt erhåller medlem ersättning genom ianspråktagande av konfliktfonden och garantifonden. Endast mindre belopp synes dock ha utbetalats i konfliktersättning.

En rad arbetsgivarorganisationer är verksamma inom den enskilda sektorn, den kooperativa sektorn och inom folkrörelserna. I allmänhet torde dessa föreningar använda endast en obetydlig del av influtna medlemsavgifter för konfliktändamål. Enligt stadgarna torde dock medlemmarna ofta ha rätt till sådan ersättning.

I departementspromemorian diskuteras två möjligheter att uppnå likformighet i den skattemässiga behandlingen av medlemsavgifter till fackföreningar och arbetsgivarföreningar. Därvid anförs bl. a. följande.

En lösning vore att, vad gäller arbetsgivarorganisationernas medlemmar, behålla skatteplikten för uppburet konfliktunderstöd men å andra sidan medge avdrag endast för den del av medlemsavgiften som används för konfliktändamål. Den del av avgiften som avser att täcka kostnaderna för föreningens övriga verksamhet skulle således komma att bli beskattad genom att inte vara avdragsgill. En lösning av detta slag förhindrar också att obeskattade medel används för ändamål som är ovidkommande för den försäkringsmässiga verksamhet som motiverat avdragsrätten.

Ett problem i sammanhanget utgör det förhållandet att den andel av medlemsavgiften som är tillgänglig för konfliktändamål är högst olika inom de olika organisationerna. En undersökning beträffande SAF och dess medlemsförbund visar att i genomsnitt under den senaste femårsperioden drygt 40 % av de totala avgifterna använts för konfliktersättningar/konfliktfondsavsättningar. Andra föreningar har emellertid inga eller så gott som inga konfliktfonder. Den andel av avgifterna som är tillgänglig för konfliktändamål är också olika från år till år. Av praktiska skäl borde avdraget bestämmas till samma andel av erlagda avgifter oberoende av föreningstillhörighet. En sådan schablonregel skulle dock inbegripa även avgifter till de arbetsgivarföreningar vilkas avgifter f. n. icke är avdragsgilla. Mot bakgrund av dessa omständigheter är det knappast möjligt att fastställa avdragets storlek schablonmässigt till viss bråkdel av den erlagda medlemsavgiften. I stället torde man få införa en regel som tar hänsyn till förhållandena i det enskilda fallet. En bestämmelse av innebörd att avdrag medges medlem i arbetsgivarförening med så stor del av erlagd avgift som av den ifrågavarande föreningen kan anses användas för konfliktändamål, skulle sannolikt bli mycket svårtillämpad. Ett sådant system förutsätter nämligen att organisationerna varje år lämnar sina medlemmar uppgift om

andelstalet. Beräkningen av detta andelstal kan inrymma vissa problem och måste i vart fall kontrolleras.

En annan metod att åstadkomma en likställdhet i den skattemässiga behandlingen är att för avgifter *till arbetsgivarföreningar* helt enkelt införa samma regelsystem som gäller för avgifter till fackföreningar. Detta innebär att avdrag vägras för erlagda medlemsavgifter medan uppburet konfliktunderstöd blir skattefritt. En regel av angivet slag tillgodoser givetvis i hög grad önskemålet om samordning av avdragsrätt och skatteplikt för belopp som betalas till och från arbetsgivar- och arbetstagarorganisationer. Vidare bortfaller problemet hur man undviker att obeskattade medel används för ändamål som är för föreningen som sådan ovidkommande. Framför allt är emellertid regeln från taxeringssynpunkt synnerligen enkel och lättillämpad. Avdragsförbudet kommer sålunda att gälla avgifter till såväl fackföreningar som arbetsgivarföreningar och alldeles oavsett om och i vilken utsträckning föreningarna lämnar sina medlemmar konfliktbidrag i händelse av strejk eller lockout.

De övergångsproblem som en generell skattefrihet för konfliktbidrag skulle innebära genom att det inom arbetsgivarföreningar, vilkas avgifter ansetts avdragsgilla vid medlemmarnas taxeringar, skulle finnas fonder som byggts upp av obeskattade medel, och där utgående bidrag således skulle komma att bli helt obeskattade, utgör enligt promemorian inte skäl att ha ett system med dubbla fonder. Detta motiveras bl. a. med att fonder uppbyggda av obeskattade medel främst finns hos SAF. Medlemsavgifter till arbetsgivarorganisationer vid sidan av SAF har i allmänhet inte ansetts avdragsgilla vid medlemmarnas taxering och i detta fall ter sig en beskattning av uppburna konfliktbidrag som direkt omotiverad. Slutligen understryks att inga konfliktfonder är uppbyggda helt av medlemsavgifter.

Utskottet

Avgifter till föreningar och sammanslutningar räknas enligt gällande rätt till levnadskostnader för vilka avdrag inte medges vid taxeringen. För medlemsavgifter till arbetsgivarförening medges dock avdrag under förutsättning att föreningen i händelse av konflikt är skyldig lämna medlem konfliktbidrag. Avgiften anses i detta fall likställd med premie för försäkring mot förlust i samband med arbetskonflikt.

Till föreningar influtna medlemsavgifter är att hänföra till icke skattepliktig inkomst. Arbetsgivarföreningar beskattas – trots medlems rätt till avdrag för avgift – inte för influtna medlemsavgifter.

Understöd som vid konflikt utgått till en i konflikten indragen arbetare från organisation som han tillhör utgör inte skattepliktig intäkt. Konfliktunderstöd som medlem i arbetsgivarförening uppbär utgör däremot skattepliktig intäkt i rörelse.

Av det anförda framgår att förbudet mot avdrag för fackföreningsavgifter kompenseras av skattefrihet för konfliktbidrag, medan avdragsrätten för

avgifter till arbetsgivarorganisationer är avsedd att uppvägas av att konfliktersättningarna är skattepliktiga.

Frågan om arbetsgivar- och arbetstagarorganisationers behandling i beskattningshänseende har – som framgår av den i inledningen till detta betänkande lämnade redogörelsen – uppmärksammats under en lång följd av år. Den gällande ordningen har stundom kritiserats med hänvisning bl. a. till att kombinationen avdragsrätt för avgifter och skatteplikt för konfliktbidrag i praktiken ställer sig förmånligare än förbud mot avdrag för avgifter kombinerat med skattefrihet för konfliktersättningar. Som skäl härför har åberopats att endast en del av de inflytande avgifterna används för konfliktändamål och att således en arbetsgivarorganisation helt eller delvis finansierar även den del av verksamheten som avser annat än ersättningar eller fonderingar för konfliktändamål med obeskattade medel.

Utskottet kan biträda den av motionärerna framförda uppfattningen att enligt gällande bestämmelser den rent skattemässiga behandlingen av medlemsavgifter resp. konfliktersättningar är förmånligare för arbetsgivarorganisationer och deras medlemmar än för fackföreningar och deras medlemmar. Att den nuvarande ordningen innebär ett problem bevisas därav att inte mindre än fyra utredningar lagt fram förslag i syfte att söka undanröja den nuvarande skillnaden i den skattemässiga behandlingen av de olika avgifterna men att inte något av dessa förslag ännu föranlett lagstiftning.

Det senaste förslaget (Ds B 1980:3), som innebär att samma regelsystem skall gälla för avgifter till arbetsgivarföreningar som för avgifter till fackföreningar (dvs. generellt förbud mot avdrag för avgifter och skattefrihet för konfliktbidrag), har vid remissbehandlingen kritiserats av bl. a. representanter för såväl arbetsgivare som arbetstagare. Från arbetsgivarhåll har därvid gjorts gällande bl. a. att frågan inte kan avgöras med utgångspunkt uteslutande i skattemässiga bedömningar. Hänsyn måste tas också till de många förmåner i form av bl. a. bidrag från staten som under senare år kommit fackföreningarna till del. Riksskatteverket har vid remissbehandlingen av departementspromemorian framhållit att medlemsavgifter till arbetsgivarorganisationer kan antas vara avsedda att täcka utgifter – förutom för konfliktersättningar –, kostnader för bl. a. utbildningsverksamhet, förhandlingsverksamhet och allmän policyverksamhet. Utgifter för vissa av dessa ändamål är – menar verket – av sådan art att de enligt nuvarande rörelsebeskattningsprinciper är att anse som avdragsgilla omkostnader i den skattskyldiges verksamhet i de fall denne direkt bestrider dessa kostnader.

Skatteutskottet har tidigare uttalat att skillnaden i den skattemässiga behandlingen av avgifter till fackföreningar och till vissa arbetsgivarorganisationer är otillfredsställande och bör undanröjas.

Utskottet vidhåller denna uppfattning och förutsätter att riksdagen kommer att föreläggas en proposition i ämnet.

Utskottet är medvetet om att en avdragsrätt för fackföreningsavgifter som tillgodoser såväl arbetstagarnas som arbetsgivarnas intressen är praktiskt svår att genomföra. Innan riksdagen tar slutlig ställning till frågan bör enligt utskottets mening regeringen lämna riksdagen en fullständig redovisning och kartläggning bl. a. av de konfliktbidrag som betalas ut av fackföreningar och arbetsgivarorganisationer och storleken av dessa i förhållande till de sammanlagda medlemsavgifterna.

Målet måste vara att åstadkomma ett så neutralt system som möjligt.

Vad utskottet anfört bör ges regeringen till känna. Härigenom får motionerna anses besvarade.

Utskottet hemställer

att riksdagen med anledning av motionerna 1980/81:416 och 1980/81:1533 ger regeringen till känna vad utskottet anfört.

Stockholm den 13 oktober 1981

På skatteutskottets vägnar
ERIK WÄRNBERG

Närvarande: Erik Wärnberg (s), Stig Josefson (c), Valter Kristenson (s), Rune Ångström (fp)*, Rune Carlstein (s)*, förste vice talmannen Ingegerd Troedsson (m), Olle Westberg i Hofors (s), Tage Sundkvist (c), Hagar Normark (s)*, Bo Lundgren (m), Ingemar Hallenius (c), Wilhelm Gustafsson (fp), Egon Jacobsson (s)*, Bo Södersten (s)* och Arne Svensson (m).

* Ej närvarande vid betänkandets justering.